

Franc Zdravec: *Slovenska ekspresionistična literatura*

(Murska Sobota: Pomurska založba Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1993; zbirka Domača književnost).

V bibliografiji akademika Franca Zdravca je veliko število razprav in člankov posvečenih ekspresionizmu. Zdravec je že v šestdesetih letih z objavo antologije *Upornik* (Kondor 92) obudil iz pozabe najpomembnejše slovenske ekspresionistične enodejanke in prizore, davno pred Majcnovim zbornikom pa je rehabilitiral tega pisatelja, saj je njegovo *Apokalipso* vzporejal celo z dramskim delom Jeana-Paula Sartra. Z ekspresionizmom se je ukvarjal mdr. tudi v *Zgodovini slovenskega slovstva* VI in VII.

Že leta 1966 je v spremni besedi k *Uporniku* zapisal, da so na podobo in zasutek človeka v nemški in slovenski ekspresionistični dramatik vplivali zlasti trije dejavniki (str. 162). Gre za prvo svetovno vojno, krščanstvo in freudizem. Ta tri žarišča je moč zaznati tudi v Zdravčevi monografiji *Slovenska ekspresionistična literatura*.

Tako že v prvem delu (Vojno desetletje) razpravlja o dejavniku prve svetovne vojne, ki ni samo vplival na celotno desetletje (1910-1920), marveč mu je tudi dal podobo; v tem obdobju Zdravca zanima zlasti pesniški ekspresivni subjekt. Medtem ko pri Vladimirju Levstiku prevladuje še uporniški, titanski subjekt, je pri Franu Albrehtu razbolel in osamljen. Za to obdobje slovenskega ekspresionizma je ključna tudi pesem *Dies irae* Otona Župančiča, ki ubeseduje vsečloveški lirski dogodek: primerljiva je s **Koncem sveta** Jakoba von Hoddisa. Pri razčlembah lirike se Zdravec posveča tudi t.i. barvnim besedam. Rdeča barva je v tem obdobju ekspresionistične lirike vezana na motiva smrti

in ljubezni, črna pa največkrat izraža prideve o koncu sveta.

V ekspresionistični črtici vojnega desetletja pa po Zdravcu pripovedovalca zanima predvsem oseba, ki jo ogroža dani zgodovinski trenutek. Posebno mesto odmerja Majcnovi črtici **Trenutek življenja**, ki napoveduje rudarjev pogled s predsmrtne točke. Zanimiva je nato avtorjeva razčlemba stilizacije oseb v Pregljevi enodejanki **Berač**, v kateri je npr. slepec ekspresionistična metafora za človeka, ki nazorsko še ne vidi.

Prvo poglavje končuje še razmislek o poetoloških razgledih prve generacije slovenskih ekspresionistov. V njem Zdravec spregovori o uveljavitvi in opredelitvah pojma »ekspresionizem« med slovenskimi slikarji, hkrati pa omenja nekaj sočasnih, pri nas objavljenih literarnih esejev o svetovnih pisateljih, ki veljajo za prednike ekspresionizma, vplivali pa naj bi tudi na literarno obzorje nekaterih slovenskih sodobnikov.

V drugem delu (Povojno desetletje 1920-1930) Zdravca zanima zlasti primerjalna motivologija slovenske ekspresionistične lirike. Tako raziskuje najprej ljubezenski motiv pri Antonu Vodniku; ta ljubezen upesnjuje kot duhovno, sakralno kakovost. Edvard Kocbek se od čezmernega poduhovljenja prvi obrne k telesu, čeprav mu telesna čutnost povzroča bolečino in grozo. Miranu Jarcu je ljubezen sprva svatovsko veselje in slovesnost, kasneje pa njegovo ljubezensko izpoved skali Strindbergova metafizika, češ da je ženska snov, ki uničuje duha. Medtem ko Seliškarjeve ljubezenske naturalistične eks-

presije obtožujejo, pa daje Srečko Kosovel duhovnemu in telesnemu polu enako težo.

Ob motivu smrti prihaja med slovenskimi ekspresionističnimi pesniki do nazorskih razlikovanj. Verujoče smrt odrešuje, drugim pa pomeni konec sveta, Evrope.

Poleg motiva katastrofične osamljenosti je ekspresionistom še zlasti ljub motiv borivca z Bogom — povezujejo ga z bivanjsko krivdo. Bog je popoln, človek pa pomanjkljiv. Ob tem Zadravec zapiše pomembno tezo, da si doživeta religija podreja vse motive, saj lirski subjekt hrepeni po religioznem bivanju, odrešenem snovnih primesi. S tem pa predstavi še drugi vplivni dejavnik slovenskega ekspresionizma, krščanstvo. Hkrati poudari, da zgodovinske okoliščine prekujejo subjekt v glasnika človeške skupnosti. Pesnik je torej voditelj in prerok.

Obsežno poglavje namenja avtor disharmonični ekspresionistični metafori, bodisi posnovljeni (slika napetost med duhom in snovjo) bodisi poduhovljeni (beži od snovnega, od telesa, od družbe). Ob raziskovanju simbolov ugotavlja, da imajo slovenski ekspresionisti simbolistom podoben program. Oba npr. uporabljata drevo za simbol bivanjske tesnobe; značilen generacijski simbol ekspresionistov je tudi ocean.

Pri stilističnem raziskovanju ekspresionističnega podoba pisec preide v razčlenbo barvnih besed. Ekspresioniste povojnega desetletja so pritegovale predvsem »barvne zmesi« pa tudi kontrasti. Po Zdravcu je moč ekspresije odvisna prav od gostote nasprotujočih si barv.

Za raziskovalce slovenskih verzifikacijskih sistemov so uporabne Zdravčeve ugotovitve o verzu in rimi. V ekspresionistični pesmi verzne sheme razpadejo, vendar preneha obstajati le metrična shema, metrum pa ni odstranjen. Enako je tudi z rimo, saj je uporabljena kot poseben zvočnopomenski poudarek. Na podlagi razčlemb posebnosti ekspresionističnega stavka postavlja Zadravec tezo, da je v ozadju njegove zvočne neubranosti misel Hermanna Bahra, da ekspresionistična umetnost vrešči. Za jezik ekspresionističnega pesnika je treba še reči, da besedo prilikuje vsebinskemu programu, hkrati pa se ne ustavlja pred prostaškimi besedjem.

V poglavju o jezikovni poetiki lirike nam Zadravec predstavi (na podlagi študija kritik in ocen) lastne teoretske poglede ekspresionistov na be-

sedo, ki je npr. po Stanku Majcnu najvišje merilo vsakršne življenjske izjave, za Kosovela pa je vsaka beseda svet zase.

Nekoliko bolj komparativistično je poglavje Primerjava z nemško liriko; v njem Zadravec fragmentarno spregovori o razločkih in sorodnostih s sočasno nemško liriko, manj pa o njenih dejanskih vplivih na slovensko ekspresionistično pesništvo. Tako naj bi večina tedanjih slovenskih umetnikov poznala vsaj nemško pesniško antologijo *Menschheitsdämmerung — Symphonie jüngster Dichtung* Kurta Pinthusa iz leta 1920. Georg Trakl, ki je zastopan tudi v njej, pa naj bi s svojo metaforiko navdihnil zlasti slovenske katoliško usmerjene ekspresioniste.

Ekspresionistično dramatiko povojnega desetletja Zadravec razdeli po zasnovi tragike v šest skupin. Nosilec prve je v vojni npravno travmatizirani človek, nastopa pa zlasti v Majcnovi **Kasiji** in napoveduje konec perverzni družbi. V drugi skupini se Zadravec srečuje z dramskimi besedili, ki opisujejo razdvojenega humanista (Jarčev **Vergeri**). Tretjo skupino zaznamuje opisovanje posameznikovih in znotrajdružbenih socialnih spopadov (**Kreftov Tiberij Grakh**, Leskovčeva **Dva bregova**), medtem ko je snov četrte razdor med »svetim« in »temnim« (**Pregljev Azazel**). V besedilih petega kroga gre za boj med spoloma (Leskovčeva **Kraljična Haris**) ali med rasami (Majcnova **Zamorka**). Predstavnik zadnje, šeste skupine, ki jo pisec monografije opiše pod metaforičnim naslovom **Trn podzavestnega**, pa je Slavko Grum. V tem poglavju sega Zadravec tudi po psihoanalitični metodi in nam tako izriše še tretje veliko žarišče ekspresionizma — freudizem; v tej luči razčlenjuje neznosno ozračje **Goge**. Poleg Freudove teorije osebnosti naj bi na slovenske ekspresioniste vplivala tudi nemška drama, vendar je naša dramatika, po Zdravcu, dokaj samosvoja.

V poglavju, posvečenem prozi, namenja Franc Zadravec posebno pozornost delom Ivana Preglja. Razčlenjuje predvsem pojav »trpečega duha« v romanih **Plebanus Joannes** ter **Bogovec Jernej**, pa tudi jezikovni manierizem, ki ga oblikuje za Preglja značilni folklorni historicism. Novelo **Matkova Tina** pa razglasi za vrhunsko umetnino ekspresionističnega tipa.

Za slovensko ekspresionistično prozo je pomemben roman »peterodelnega, razkosanega

subjekta« **Novo mesto**, ki hkrati že napoveduje Jarčev prehod iz ekspresionizma v novo stvarnost. Sicer pa sta upor in iskanje izhoda iz meščanskega labirinta značilna tudi za številne druge črtice Mirana Jarca. V poglavju Psihiatrovi zapiski Zadavec pretresa črtice Slavka Gruma; to so ekspresije mejnih stanj.

V svojem tretjem velikem poglavju (Idealistična in radikalna nova stvarnost) avtor med drugim vnovič razpravlja o vplivu Paula Claudela na Kocbekovo prededniško prozo. **Art poétique** naj bi vplivala na Kocbekov čut za zemeljskost. S tem se Zadavec približuje nekaterim ugotovitvam slovenske komparativistike (T. Krečič, J. Kos).

Zanimivo pri Zadavčevi monografiji o slovenski ekspresionistični literaturi je, da pisec tako obsežnega dela niti enkrat ne podvomi o uporabi samega izraza ekspresionizem, temveč se bolj ukvarja z vprašanjem njegovega pojava med slovenskimi umetniki. Njegova knjiga tudi ne polemizira z literarnim leksikonom *Ekspresionizem* Lada Kralja, ki je v slovenskem prostoru načel vprašanje o obstoju tovrstnega literarnega obdobja. Zdi se, da je nekakšen Zadavčev odgovor na Kraljevo razpravo, moč videti prav v obilici obravnavanega gradiva, saj Kralj svoje

delo končuje z ugotovitvijo, da je »tekstualna baza slovenskega ekspresionizma kvantitativno preskromna, da bi upravičevala poimenovanje celega obdobja s takšnim imenom« (str. 186). Kakorkoli že, slovenska komparativistika se v zadnjem desetletju približuje Weisgerberjevim dognanjem, ki imajo ekspresionizem za enega od treh tipov prvega avantgardnega vala, medtem ko je slovenistika bolj v sozvočju z germanističnimi študijami, ki ekspresionizem obravnavajo kot samostojno literarno obdobje in mu podrejajo druga avantgardna gibanja.

Med slednje sodi tudi Zadavčeva monografija, vendar skuša biti tudi politično in kulturno ogledalo prvih treh desetletij tega stoletja; veliko pozornost naklanja tudi samemu subjektu, ki je »v sebi razdrt ali pa napada«. Posebna odlika knjige je tudi nekolikanj povzdignjen jezik, ki izstopa iz pustega znanstvenega besedovanja, da bi lažje ponazarjal duševnost in umetnine ekspresionizma; tega je Gottfried Benn ironično primerjal s »konglomeratom, z morsko kačo, pošastjo iz Loch Nessa, neke vrste Ku-klux-klanom«, za Kasimirja Edschmida pa je bil nadčasovni slogovni tip, ki je omogočil vrnitev umetniških hotenj gotike, baroka in romantike.

Tone Smolej

Ljubljana

»Šolske besedilne vrste«

Leta 1992 je pri Založbi Obzorja v Mariboru izšla disertacija Franceta Žagarja *Šolske besedilne vrste* (270 str.), leta 1994 pa pri Mladinski knjigi v Ljubljani še njegove *Besedilne in besedne igre* (77 str.). Knjigi se medsebojno dopolnjujeta, pri drugi (1994) gre za razširitev V. poglavja prve knjige (*Vzorci besedilnih vrst za nižje razrede osnovne*

šole), zato ju predstavljamo skupaj. Pisec se je v njiju posvetil t.i. »sporočanju«, enemu od treh tematskih sklopov šolskega predmeta slovenski jezik (poleg »književnosti« in »slovnice«, kakor se ponavadi reče). Rekla bi, da knjigi s tem posredno nakazujeta potrebo po prenovi pouka slovenskega jezika v naših šolah: »sporočanje« naj ne bo le najbolj obrobni del jezikovnega